

Könyvszemle

A Csokoládé-gyilkosság. Egy filozófus másik élete

Amikor Bándy Sándor – vagy másfél évtizede – elmondta, hogy a „Lakatos-ügy” foglalkoztatja, nem hozott izgalomba a történet. A zsenigyanús gazfickók egyvelege – már csak a zsenik kvantumuma okán is – minden generációban törpe minoritás. Az ilyenek veszélyesség-potenciája abban rejlik, hogy nem csupán a vásári sokaság balgáit képesek büvkörükbe vonni, hanem a pallérozott intellektusúakat vagy akár a hozzá hasonló briliáns szürkeálmányúakat is. Másik arcuk csak akkor kezd derengeni, amikor Hans Castorpként vagy Rubasovként zuhanunk/taszítottunk az abnormális végzet felé. Mennyiben hasonló és mitől más mégis Lakatos Imre – végső soron e brancsba illő – figurája? Attól, hogy nem kitalált szereplő, hanem közöttünk élő hús-vér zseniként volt gazfickó, Savonarola balkézről való ükunokája, Kim Philby unokatestvére. Bándy Sándor Lakatos (Lipsitz) Imréről szóló korábbi tanulmányait olvasva csöppet sem gyarapodott szimpátiám a zezzugos-forgatagos életutat bejáró kalandorzseni iránt. Felidézett személyiségében mégis volt valami, ami ébren tartotta az érdeklődést. John Le Carré jól megformált hőseit – erudícióban, sejtelmességben, cselvetésben – lepipáló „több mint krimi” fenomen. A könyvben többen is úgy emlékeznek rá, hogy mefisztoi jelenség volt. „Magyar Mefisztó” – ha nem is találjuk

nevét a hungaricumok egyre bővülő lajstromában. Talán azért, mert a *morbus hungaricus* – a tudományfilozófia, az elméleti matematika helyett – inkább a latint őrző medicina tartja számon.

A múlt század első harmadában tehetséges polgárcsmetének marxistává szegődni nem volt egyedi extravagancia. Inkább tömeges korkaland, mely sokaknál életútformáló maradt (Szalai Sándor, 1912.; Donáth Ferenc, Zöld Sándor 1913.; Nagy Tamás 1914.; Losonczy Géza, 1917.; Vitányi Iván, 1925.). A háború utolsó évében már „hatodik érzék” se nagyon kellett a felismeréshez: a kommunista meggyőződés mellett „származásbűn” okán is ajánlatos köddé válni, alámerülni. 1944-ben a lét volt a tét. A debreceni szülői ház nagyváradi illegalitással való felcserelésében a hangsúly az illegalitáson van, mert innét éppúgy elhurcolták a zsidókat, mint a cívus városból. A Lipsitz család nagyobbik része is Auschwitzban végzte, miközben ő – fanatikus küldetés-tudat és személyes félelem hagymázás egyvelegétől vezéreltetve – öngyilkosságba parancsolja (!) egyik hitsorsosát.

Az előzmények, a személyes túlélés és a háború utáni fordulat milyensége okán majdhogynem determinált volt számára (is) az immár legálisan teret foglaló Magyar Kommunista Párt (MKP) holdudvarában folytatni a felnötté válást. A manapság ironiával emlegetett „világmegforgatás” akkoriban szerves része volt a szekularizált-materialista messiásvárásnak. (Sokan és sokat „dolgoztak” azért,

hogy az – idővel – történelmi délibábbá váljon.) Az 1945-ös magyarországi fordulat annyiban tért el a kommunisták számára a társadalom többségétől, hogy különösebb túlzás nélkül mondható: szinte kezdettől „Mici néni két életét” kezdték élni. A hivatalos nyilvános közélet mellett meglehetősen mód-szerűséggel építettek ki egy mindenhova beszivárgó információs rendszert. A többi pártba való beépüléstől az újraformálódóban lévő állami és nem állami intézményrendszeren át a legtradicionálisabbnak tekinthető egyházi fórumokig terjedően formálódott a kommunista penetráció, nekik bedolgozó „fedett legátusok” hálózata révén. Ez sokfélesége miatt nehezen definiálható, inkább csak metakommunikációs szürke zónaként írható körül, az illegális és a nyilvánosság közötti köztes mezőben.

Ennek egyik (értelmiségi) szárnyvonalán került Lakatos Imre – valóban tehetséges – ifjú titánként a polgári elitképzés fellegvárába, a budai Eötvös Collegiumba. Életkora szerint senior a diákok között. Alighanem fenntartással fogadható Keresztury Dezső visszavetített summázata, mely szerint Lakatost az MKP eleve a nagyhírű *alma mater* tönkretételére delegálta volna oda. Érkezésekor még nem ez lehetett megbízatása. Az már inkább, hogy szervezzen „kommunista frakciót” a tudóspalánta nobiletták között. Lakatos úgy hívta meg korának kulturális tótumfaktumait – Lukács Györgyöt, Révai Józsefet – kollégiumi vendéglőadásokra, tereferékre, hogy tanárok-diákok legalábbis sejtsek: nevezettekkel ő közvetlen (párt)kapcsolatban áll. A sarkos ítéletek számos árnyalatát fedik el egy-egy életút sokféleségének és egy jellem összetettségének, ám az akkoriban szintén ott tanító Kosáry Domokos diagnózisa nyersesége ellenére is informatív Lakatos Imre szeni-

or-diákról: „kétségtelen intelligenciája mellett moral insanity.” (155.) Kérdés, hogy az utóbbi ezredvégen szépkorúvá lett professzor emlékezés-konglomerátumában mekkora hányad a korabeli „vesébe látás”, és mennyi a fél évszázad során szerzett további információk egymásra rétegződése, illetve annak – ezúttal éppen Lakatos Imrét érintő – mikroszkópi metszete.

Az életút felidézett fordulataiból azért választottam ezt a „szelídebb” közjátékot, hogy a szerző meseszövést, rekonstrukciós módszerét érzékeltessem. Bándy Sándor nem hagyományos, értekező prózában elbeszélte életrajtot ír. A *curriculum vitae* egy-egy pontján szóhoz jutó források információi esetenként valós idejűen eltérő műfajúak. Máskor különböző státusú figurák – barátok, ellenlábások, tettestársak, áldozatok, pártinspektórok, ávéhás vizsgálótisztek – memóriája retrospektíve oszlat homályt, vagy éppenséggel kódösít. Fél évszázadnál is hosszabb intervallumból kerülnek egymás mellé primer és szekunder hírmorzsák, közvetlenül Lakatost érintő, vagy a kormiliót felvillantó szöveghelyek. Alkalmassint hol pontosan, hol nehezen autorizálható iratszemelvények, levél- és naplórészletek adalékai hitelesítenek vagy cáfolnak korábban megfajtottak hitt mozzanatok. Az emlékfoslányok a memória önkéntelen/szándékolt szelekciója ellenére is kínálhatnak adalékot. A szerző a lehetőség határain belül szinte mindennek utánajárt. Ám az információ-fragmentumokat nem gyúrja valamifajta leginkább valószínűsíthető verzióvá, – úgymond – „egyetlen igaz történette”. Ő maga inkább „kalauz”. Elkalauzol bennünket abba a labirintusba, melynek különböző szegleteiben egy Lakatos Imre nevű halandó jelet ejtett, nyomot hagyott maga után. Bándy egy „totális biográfia” forrásmuníció-

ját gyűjti össze, hősét és mindenkori környezetét illetően mikrotörténeti mélységig hatolva. Márai Sándor *bon-mot*-ját kölcsönvéve, *a butaság organizált terrorja* mellett türemkedik elő visszatérően Lakatos – alig ismert – „másik énje”, pszichopata machinátor mivolta.

Küldetéstudatos messianizmusával Lakatos szinte ki sem maradhatott az indításakor eleve félvezető módon „koalíciós” beállított, ultrabaloldali *Tovább* című hetilap köréből az ún. „fordulat évében”. Ennek radikális-jakobinus hangütése – képletesen szólva – előreszaladt, „gyorsabban lapozott” a sztalinizálás magyarországi forгатókönyvében. Ha a szükség úgy hozta, kommunista oldalról mondhatták, hogy az ott leírtak nem az MKP – *Szabad Népből, Társadalmi Szemlében* közvetített – „hivatalos” álláspontja, felfogása. Itt Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós, Pálóczy-Horváth György mellett tűnik fel a kötet főhőse, egészen addig, amíg be nem fut Révai József kétszavas telefonüzenete: „Ne tovább!” (Kövér, 1998. 164.) A beszüntetés nem radikalizmusukért kirott fegyelmi volt. 1947–48 fordulóján az addigi balos túllihégés lett főcsapás az MKP számára: a kizárólagos hatalom megszerzésének erőltetett menetben történő realizálása – és az addig „kiszervezett” sajtónyelvi fordulatnak a párt szavává interiorizálása.

A kommunista pártban kezdettől meglevő – éberségnek nevezett – belső bizalmatlanság hiszterizálódása közepette kapja feladatul Lakatos, hogy gyűjtsön terhelő információkat Révai Józsefről – Révai Józsefre. A Rajk-pert azonban nem követi Révai-per. Szorgalma okafogyott, s jobb, ha eltűnik – eltüntetik – szem elől. A szovjet ösztöndíjasok kontingensében – hozzájuk képest pár évvel idősebb – instruktorként delegálják Moszkvába, úgymond rendet tenni a kommunizmus Mek-

kájának meghökkentően más világában nehezen eligazodó magyar diákok között. Sokak ellenséglistává összeálló módszeres pellengérré állítása, feljelentése lesz kvázi-párttitkári ügyködésének hozadéka. Hazarendelik.

Ott is kelleetlenül fogadták, itthon is útban van. Túl sokat tud ahhoz, hogy szabadlábbon maradjon, de mivel kútba esett, hogy koronatanúból tettestárssá átminősítve ültessék le a Révai-perben, más módon hibernálják. Recskre internálják – eltüntetni és továbbszolgálni. Rabtársait figyelni meg, róluk szolgáltat információkat a táborparancsnokságnak. Nyersgyémánt intellektus – pártüdvöske – *agent provocateur* – rabtábori vamzer. Nem éppen felívelő karrier a Rákosi Mátyás uralta Magyarországon. Úgy tűnik, ennek ellenére megmarad „hívőnek”. Vagy szabadulása után csupán a maga igazát keresve, személyes elégtételt igényelve harcol „rehabilitálásáért”? S miközben ez zajlik, újfent azokba mar, akik segítő kezét nyújtanak neki. Génhiba? Jellemhiba? A sebzett ösztönreakciója, aki csak a rajta esett sérelmekről akar tudni, az általa okozottakról nem? Az istenadta tehetségéből, szocializációs pallérozottságából egyáltalán nem következik gáncs nélküli lovag karakter.

Az életút kronológiája mentén araszolva időzhetnénk még Lakatos későbbi karrierstációinál, ám a konklúzió az sem módosítana. A „bűne a koré, mely szülte őt” újbarbarizmus mennyit von le a zseni önnön felelősségéből, úgy élve meg egy halandóknak adatott földi pályát, hogy akivel kapcsolatba került, annak a vele való ismeretség miatt legkevesebb zaklatást, rosszabb esetben tevőleges meghurcoltatást – egy konkrét esetben általa generált halált – kelljen elszenvednie.

Ha korábban azt mondtam volt, hogy nem volt extravagancia a múlt század első

harmadában marxistává vedleni, később – Európa napkeleti felén – még kevésbé volt delikátum kommunistaként börtöntölteléké lenni az államszocializmus kiépülésének éveiben. Ezzel a munka egy másik rétegére utalok. Fentebb érintettem már Bándy Sándor minuciózus forráskollekcióját, amely – szövegbe vagy kiterjedt jegyzetapparátusba történő funkcionális illesztésével – az immár Magyar Dolgozók Pártra átkeresztelt kommunista „élcspat” belső működésébe kalauzol. Nem „bepillantást enged” – ahogy udvariasan mondani szokták –, hanem magunk is ott járunk a pártközpont folyosóin, a központi ellenőrző bizottság irodáiban, a különböző osztályok, bizottságok munkaszobáiban, s alkalmasint „a párt ökle” titkosszolgálat kihallgatótermeiben. Pontosítva, ott téblábolunk, mert többnyire alig ismert, illetve elfeledett – feledhető – arcnélküli nevek sokasága tűnik fel, akik működtetik, üzemben tartják a horrorisztikussá váló rendszer mindennapjait. Egyik nap még „pozicionáltan”, pártmunkás-ítészként, hogy másnap már tegnapi elvtársaik taszítsák őket az exkommunikáltaknak kijáró páriálatba.

A *terroruralom* képzeloerőt, beleérzőképességet egyaránt próbára tevő általánosító fogalom: szinte metafora. Itt, a könyv lapjain pőrére vetkezve tűnik elő a hisztérikus ellenségkeresés/találás. Az ideológiai-politikai determináltság okszerűen kutatja és esetlegesen lel rá soros köznapi bűnbakjaira, amiből a tervutasításos üzemszerűség és a centralizálni próbált káosz sajátos egyvelege tárul fel. A párt-diktatúra cefrójából – a valahai marxizmus helyett – a sztálinizmus desztillátuma párlódik harmadgenerációs eszmedeformálódásként. Rettegve szolgáló mamelukjainak szorgalma révén alakul át tevőleges rendszer-szintű embertelenség-mechanizmussá. A

teoretikus vízió helyére lépve ez lesz a „létező szocializmus” praxisa. Alkalmasint magas intellektusú erkölcsi beszámíthatatlanok hűsége – netalán cinikus? – közreműködése, statisztálása közepette. Ez Lakatos Imre „másik élete.” Pontosítva: Lakatos sorsának aprólékos utánajárás nyomán feltáruló, reveláció értékű rekonstruálása közepette az olvasó is – virtuális – társasutazást tehet a korabeli párt-diktatúra szövevényes bugyraiban. Kiszámíthatatlan rapszodikussággal lehet párthű hitből kárhozat, eszmeszentélyből vallatószoba, meditációs kápolnából büntető magánzárka, munkafétisből rabtábor, kenetteljes „elvtársi jó tanácsból” utolsó kenet nélküli egzekúció. Csak a kiszámíthatatlanság kalkulálható, a bizonytalanság bizonyos, az ideiglenesség állandósul. Ez még a legbriliánsabb elmén is képes kifogni, pláne, ha a ráció mentén keres magyarázatot a – közreműködésével teremtett – irracionalitásra. A rendszerre erőszakolt fatalitás hétköznapijában csődöt mond a kauzalitás – ez is, az is a *Homo sapiens* produktuma.

Bándy nem igazodik történetírói iskolákhoz. Fittyet hány arra, hogy éppen avítnak tartott hagyományos politikátörténet mentén araszol, *new social history* nézőpontot érvényesít, *oral history* alanyainak elbeszélését bogozza „filologizálja”, töredékesen fennmaradt vagy „kitakartan” hiányos textusok kínálnak-e számára információt. Mindegyiket rögzíti. „Makó–Jeruzsálem” messzeségnyi félmondatok, utalások, sejtetések vagy éppen „kiáltó elhallgatások” között szalomozik, alkalmasint meditál felettük, de nem zárja rövidre a különböző töltetű információszálat. Mintegy ezzel vonja be az olvasót a rejtvényfejtésbe – ami részben igaz –, de más oka is van a szövegnyalábok elvarratlanságának. Kutatásai során kiderült, hogy ha Magyaror-

szágon szinte mindent összegereblyézett is, brit és posztszovjet archívumok tudhatóan őriznek még – egyelőre hozzáférhetetlen – forrásokat Lakatos Imréről, elsősorban nevezett 1956 utáni emigrációs pályaszakaszáról. Az említett helyeken nem volt „levéltári forradalom”, s még ha a konvenciók különbözőnek is Londonban és Moszkvában, egyöntetűen más a „birodalmi léptékű” megfontolás a közelmúlt történelemmé patinásodásáról.

Lakatos Imrét a maga korában – zsrnaliszta közhellyel élve – „mindenki ismerte, aki számított a klubban”. A korábban említett – elszüllyedt, elfeledett – pártbürokratákon túl a szerző száznál több olyan, különböző szakmákban nevet szerzett kortársat talált és szólatatott meg, akik első kézből szállítottak újabb adalékokat Lakatosról. Emellett kiderül, hogy nevezettnek azok között is híre volt, számoltak vele – a közelet tágabb holdudvarában –, akik (esetenként szerencsésükre) nem érintkeztek vele közvetlenül. S úgy tűnik, erre vezethető vissza az is, hogy az angolszász „szabad világ” tudástemplomaiban kecsgető előmenetele ellenére kellett lassacskán ráébrednie: otthona ugyan lehet másutt is, respektust is szerezhet magának „jobbik énjével”, ám kommunista eltévelyedése – összes apostzata bizonykodása ellenére – élethosszig

stigma marad „kóbor zseni” káderlapján. Akkor is, ha Karl Popper, és hasonló respektusú tudósok vállaltak kezességet érte. Bármenyivel civilizáltabban működött is a Csatornán túli Intelligence Service, az állampolgári kérelem „vizsgáján” rendre elbukott. Úgy halt meg a hetvenes évek derekán, hogy „állampolgári hűségét” Albionban nem találták kielégítőnek.

Ami pedig a történelmi víziót illeti, álljon itt zárásként a létező szocializmus magyarországi válfajait itthon végigélő, végigcsináló, nem kevésbé pallérozott – s a könyvben is szereplő – kor- és eszmetárs, Nagy Tamás közigazda végső távozása előtti utolsó mondata: „Az egész életem hiábavaló volt.” A huszadik század Magyarországon ezt – több generációból – sokan elmondhatják magukról. Ám a kudarc ellenére, aligha mindegy a talentumon túli karakterjegyek milyensége. Ez a korba helyezett kortalan feszültség pulzál a hatszáz oldalas könyv majd minden lapján. (*Alex Bandy: A Csokoládé-gyilkosság. Egy filozófus másik élete. Budapest: Akadémiai, 2014*)

Gyarmati György
történész

HIVATKOZÁS

Kövér György (1998): *Losonczy Géza, 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest

Mindig velünk

„Összerezzenek, ha egy-egy beszélgetésben szóba kerül. Nem tudom eldönteni, hogy védjem vagy figyeljem, hogyan állja ki a próbát” – írja már-már anyainak hangzó féltéssel szavaiban Aczél Petra nyelvész, kommunikációkutató a retorikáról, *Médiaretorika* című kötetének ajánlójában. A féltést enyhítve azonban menten hozzáteszi: e könyv nem védőbeszéd, hiszen „nincs ok arra, hogy kard-

dal, szóval, könyvvel védjük a védhetlent”. Elvégre „csak” retorikáról van szó, de éppen ezzel a „csakkal” indulunk a jelenség mélyéig, egészen mély megismerése felé.

A hazai közép- és felsőfokú oktatásban méltatlanul mellőzött tudományról és praktizálásról – azaz a retorikáról – tengernyi szakirodalom áll rendelkezésre, hiszen egykor az antik műveltség középpontjában állva kiérdemelte a társtudományok, főként a nyelvészet, a logika, a teológia és a filozófia figyelmét,

egyenrangú partnerükké vált. Az elmúlt századokban azonban a retorika „a szónoki ékesszólás gyakorlatává” degradálódott, s mint ilyen, egy időre elveszítette eredeti karakterét, amelynek középpontjában az *ethosz*, a *pathosz* és a *logosz* hármas egysége állt: a jó rétor tudja, mit mondjon, birtokában van a megfelelő kommunikációs technikáknak, s legfőképpen és mindenekelőtt tisztában van mondása következményeivel. Hiába a mennyi tanulmány, e hármas egység a legutóbbi időkhöz sajnos ritkán bukkant fel bennük.

A 20. század örvendetes fejleménye, hogy a retorika és a róla való gondolkodás – kezdetben Amerikában, s lassanként Európában is – elkezdte visszanyerni eredeti karakterét. Jól fejezi ki ezt a szemléletváltást J. W. Corder gondolata, amely szerint *we are always in a rhetoric*: folyamatosan és elkerülhetetlenül kerülünk retorikus szituációkból retorikus szituációkba, miközben embertársainkkal kommunikálunk. E nézőpontból szemlélve válik a retorika a nyelvészek „prédájából” a kommunikációkutatók, sőt az egész társadalomtudomány terepévé: a retorika hasonló értelmezési keretként szolgál kultúránk megértéséhez, mint maga a kommunikáció.

Aczél Petra e könyvben arra vállalkozik, hogy Corder felfogását magáénak vallva megvizsgálja, hogyan működik a retorika a médiában, beleértve a hagyományos tömegkommunikációt és az újmédia kiterjedt jelenségkörét. Az első nagy egység a működés nyelvén szól, miközben a médiaretorikát taglalja, a második pedig vélekedéseket tartalmaz a médiakultúráról, finom kritikai észrevételeket fogalmazva meg a mediatizált társadalom főbb problémáiról. E gondolatmenet méltó és alapos folytatása a szerző korábbi, *Új retorika* című, 2009-es kötetének, amelyben az olvasók megismerhették a retorikáról folyta-

tott gondolkodás változásait, s betekintést nyerhettek a retorika gyakorlatába. A *Médiaretorika* is ad némi áttekintőt a legfontosabb retorikai paradigmákról, többek közt az épített környezet, az emberi és időbeli folyamatok, valamint a vizuális kultúra retorikájáról, de legfőképpen a média retorikájára koncentrál, amikor a meggyőzés, a manipuláció, az invenció és a szelekció fogalmi mentén vizsgálja a médiahatást, és felépíti az „on-lények” értelmezési keretét.

Ismerős elemként köszön vissza a kötetben Aczél Petra egykori habilitációs előadásának témája, a „netorika”, az internet retorikájának médiakommunikációs sajátosságait összefoglaló fogalom, amely egyúttal a klasszikus retorika tükrében vizsgálja a posztmodern médiaszíntér változásait. Izgalmas összefoglalót olvashatunk arról, miként veszi ki észlelésünk szervezésének feladatait a saját fejünkből egy „külső agy”, amikor a számítógép előtt ülünk, s hogy eleve korlátos, közvetett, érzékszerveink tökéletlenségétől szenvedő virtuális valóságészlelésünkön hogyan csavar még egyet az úgynevezett „virtuális valóság”, amelyben az ember végeredményben – Jean Baudrillard gondolatát követve – önmaga szimulációjává válik. Ugyancsak égető kérdést feszeget a szerző a kötet utolsó nagy fejezetében, ahol az újmédia szerepét vizsgálja a gyermeki kultúra átalakulásában.

A *Médiaretorika* talán leginkább innovatív gondolata a 77–79. oldalon található ajánlás, amely a médiaüzenetek és -szövegek médiaretorikai elemzésének összefoglaló táblázatát közli. A funkcionális retorikai leírás és a kritikai-retorikai értelmezés egysége olyan komplex analízist tud adni a kutatók kezébe, amellyel az üzenet felépítésén vagy a felhasznált retorikai eszközökön túlmenően jóval mélyebb rétegekig juthatnak.

A keret vázlatos ismertetése egészséges hiányérzetet hagy maga után: egyfelől önállóságra serkenti az olvasót, hogy egy-két leírt példa megismerését követően ő maga is elemezzen médiaszövegeket, másfelől mélyebb és alaposabb leírásért kiált, amely – remélhetőleg – a könyv szerzőjét serkenti majd újabb mű megírására. Így válik a retorika „önjáróvá”: a klasszikus *enthüméma* retorikai technikáját felhasználva bír rá laikust és médiakutatót,

hogy továbbgondolkodjunk, sőt magunk is komoly szellemi erőfeszítést végezzünk. Muszáj, hogy így legyen, muszáj, hogy válaszokat találunk a könyvben felvetett égető kulturális és generációs kérdésekre – mert úgy tűnik, a retorika és következményei elkerülhetetlenek, még a médiaretorika szintjén is. (*Aczél Petra: Médiaretorika. Budapest: Magyar Mercurius, 2012*)

Bokor Tamás

adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem

